

ДИМ ВІТЧИЗНИ: МІГРАЦІЙНІ МАРКЕРИ В РОМАНІ С. ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД»

В українській літературі емігрантського дискурсу образ Вітчизни — один з найбільш концептуально значимих у системі міфопоетичних, ідеологічних і аксіологічних уявлень. Можна сказати, що в текстах, які співвідносяться з долею еміграції рецепція батьківщини — структурно домінуюча. Тому амплітуда осмислення і ступінь зацікавлення достатньо високий. У цьому аспекті роман С. Жадана «Ворошиловград» можна розглядати як дорожню карту української еміграції, переважно східнослов'янського, євразійського менталітету. Як такий цей текст займає особливе місце, оскільки репрезентує самотню субетнічну культуру переселення, пересічення кордонів, подолання перешкод та освоєння нових просторів, що викликає цілком виправданий дослідницький інтерес. Адже аналіз твору, взятого в його еміграційному звучанні, додатково прояснює обсяг наукових завдань і позначає рівень їх реалізації в контексті вивчення літератури емігрантського дискурсу.

Саме тому останнім часом з'явилися публікації, що висвітлюють міграційні тенденції й форми їх художньої репрезентації в творчості С. Жадана. У цьому контексті увага приділяється таким своєрідним, специфічно українським топосам випробовування Європою, як відвідування зланих місць, секс, мова (С. Андрусів [1]), розглядається проблема викорінення, порожнечі, які безпосередньо співвідносяться з ідеєю екзистенційної міграції людини та постійної міграції народів і країн (Т. Гундорова [3]), мова йде про мнемонічну й сомнамбулічну складову внутрішньої, духовної еміграції, у чомусь хисткої, незрозумілої, але значимої, єдино важливої (С. Жадан [5]).

Відзначимо, що сам автор достатньо пильно розглядає феномен міграції, її природу, генезис, наслідки, про що свідчать його публіцистичні виступи. У статті «Immigrant song» як ніхто інший з інтерпретаторів узагальнено й образно С. Жадан подав свої погляди на міграцію. Між тим, у літературознавстві це соціально-психологічне транснаціональне явище відображене частково, в контексті інших наукових цілей, і тому не охоплює усю його повноту і складність. Наша стаття — це спроба реконструкції міграційних маркерів у романі «Ворошиловград» і концентрованого вираження їх концептуальних начал.

«Ворошиловград» — карта місцевості, усіяна топографічними знаками. Найбільш значимі з них, «пограничні», достатньо чітко окреслюють масштаб міграційного шлейфу, який протягнувся від реальних величин до величин ірреальних, уявних. Усе тому, що автору «... більш подобається говорити про речі сумнівні, оскільки в розмовах про речі сумнівні завжди з'являється легкість» [5, с. 39].

У такому світлі текст пронизаний полярними колізіями, що балансують між реальністю й утопією та утворюють простори різних можливостей і постійного вибору як основи розвитку в системі норма-аномалія, традиційність-іншість, що згідно М. Фуко [6], можна розглядати як прообраз ідеальної соціальної системи. Порушення канонів, подолання традицій і зміна кордонів у цьому світі — природна умова існування. Самі події можуть відбуватись майже на віртуальній географічній місцевості, коли персонаж, перебуваючи в одному просторі, одразу ж опиняється в іншому, віддаленому. Так і в романі: усюди проглядаються географічні розриви, коли Харків, Донбас, пограничні з Росією райони неочікувано змінюються Карпатами — при тому, що координати півдня й півночі, сходу й заходу дещо розсіяні, розмиті. Утворюється своєрідний екстериторіальний колапс, усередині якого, у центрі виникає нова географічна terra incognita — порожнеча. Все інше — Донецьк, Карпати, неймовірний Амстердам — плаваючий у пустоті острів, острів-привид. Саме ця географічна транспозиція визначає вихідний — територіальний маркер роману.

Організація хронотопу звичайно відповідає встановленим контурам місцевості, постійно змінним, принципово невизначеним. «Ворошиловград» — своєрідний кінцевий часовий пункт, пограничний пост, у якому стикаються початок і кінець, а весь рух, усі дії у рівній мірі художньої інтенсивності направлено — і явно й експліцитно — уперед і назад. Адже, з одного боку, оповідь у межах сюжетної, відносно послідовної побудови розвивається у векторі, який спрямований у майбутнє, однак, з іншого боку, на матеріальному, психологічному, ідеологічному й символічному рівнях у постійно повторюваному виражі час летить у минуле, навіть більше — в нікуди: «Дивно, усе ніби повторювалось, поверталось назад — назад в нікуди, назад в порожнечу» [4, с. 120]. Не випадково, горизонт очікування розширюється лінією життя/смерті — всього, що трапиться з нами і після нас: «*I все, що нас чекає, — пуста і забуття, все, що нас чекає, — любов і спасіння*» (курсив — Ж. С.). Це і буде станція переходу майбутнього в минуле — кінець часу. Звідси: в загальному часовому об'ємі, в цьому, по суті, небесному Ворошиловграді як всепоглинаючому Хроносі скрізь і усюди виявляються реляції — відношення між різними, часто дуже віддаленими частинами тексту. Скажімо, розглядування дитячих малюнків у покинутому піонерському таборі мимоволі повертає назад, в гротеск і кошмар апокаліпсису. Тут: кінець світу, кінець часу — як «... цілі історії, шматки якихось оповідей» [4, с. 187] — відтворює тотальність жаху — механізму апокаліптичного бачення, притаманного людській психіці взагалі, а дитячій особливо. Звідси: сам простір побудовано в есхатологічному стилі: «... я застряг на цьому пагорбі, з якого, здавалося, видно було кінець світу...» [4, с. 89]. В саме такому контексті ідіома міграції набуває свого онтологічного статусу. І тут доречно, на нашу думку, говорити про автора, точніше про авторську маску, яка знайшла себе в грі просторових форм, як проектуючи безодню, так і, одночасно, попереджаючи текст від комунікативного провалу. Тоді як різноманітні асоціативно-релятивні комбінації відкривають можливість всеохоплюючого бачення, утворюють своєрідний універсальний кругозір, який розташований у певному сакральному місці, в якому простір і час гармонізуються, стаючи єдиним топосом: «Якщо вірно обрати місце, іноді можна все це разом відчутти — як, скажімо, переплітається коріння, як течуть річки, як наповнюється океан, як небом пролітають планети, як землею рухаються живі, як потойбіччям рухаються мертві» [4, с. 234]. Подібні метаморфози і всілякі масштабні варіації й здвиги в організації художнього простору-часу сприяє якщо не руйнації, то своєрідному подоланню умовності, яка притаманна будь-якій оповідній структурі — стереотипних відрізків, що відтворюють наративну топіку сучасної естетики та ідеології й відповідають культурним очікуванням реципієнта. У цілому, сюжетна гетерогенність роману органічно заповнена й структурно продовжена хронотопними показниками, які збільшують об'єм і ступінь міграційної напруги до максимальної величини.

Такий місткий, сугестивний і розпливчастий світ, поміщений у сферу безбережних просторів і часів, вбудований у структуру окремих ідеологічних кодів, що цілком зрозуміло, адже «... область, загальна для конотативних означуваних, є областю ідеології...» [2, с. 316]. Не дивно, що «Ворошиловград» насичений усілякими різноплановими цитаціями, прихованими і неприхованими ремінісценціями, фрагментами й голосами близького повсякдення. Текст С. Жадана складається наче з осколків колись пережитого, засвоєного, побаченого, прочитаного — усього, що визначає людину як виразника культурних ідеологем, як утілення стереотипних домінант. І в цьому ряді на особливу увагу заслуговує культура речі. На нашу думку, річ у романі вирішує щонайменше два основних завдання: з одного боку, вона утворює верхній матеріальний культурно-історичний пласт, з іншого — посилює ефект міфопоетичних рефлексій, додаючи їм властивість правдоподібності. Звідси — її виключна функціональність. Це і відтворення культури минулого (історія як предмет, що просвічує, як річ), коли з «... порцелянових фігурок Леніна, важких виделок із фальшивого срібла, запиленних штор...» [4, с. 8] по сусідству з фотопортретами невідомих родичів, вирізками з календаря і стопкою журналів «Огонёк» виростає світ забутої затонулої Атлантиди; це реконструкція особистості з глибокою ідеологічною, наче наркотичною, залежністю, при якій вона виявляється не стільки в словах і вчинках, скільки в оточуючих речах, як, наприклад, етикеток з-під алкоголю, політичних листівок, вирізок з порножурналів, манекенниць з виколотими очима, дембельського знімка й карти Радянського Союзу; це прояв специфіки тієї чи іншої релігійної або субкультурної ідеології, яка припускає, скажімо, складати в могилу не лише особисті речі

померлого, але і портрет Шевченка й Ісуса; це розширення ареалу мешкання й заглиблення міграційного сліду людей андеграунду, які пересікають межі життя й зафіксовані на вічних образах цвинтарних плит — короні, старому револьвері, зірці Давида, стеблі троянди, пташиному крилі тощо; це сприйняття тіла як речі: «Натомість тіло наше — суть інструмент у руках Господніх, і з нас, мов із акордеонів, Господь добуває дивовижні звуки, натискаючи на невидимі клавіші» [4, с. 278]; це наділення речей неупередженим політичним дискурсом, коли, наприклад, одяг мимоволі викликає соціально-політичні конотації — «... мала на собі рвані джинси й майку з якимись політичними гаслами, писаними по-польськи. З-під майки вибивався помаранчевий бюстгальтер» [4, с. 156]; у цілому — це уявлення про світ як про одну велику міграційну річ, яка постійно змінюється, переступає свої внутрішні кордони. У такому контексті речі подібні археологічним «дрібницям», що відтворюють картину подорожі в просторі й часі та підтверджують здогад про міграцію як прихований іманентний мікро- і макрокосму порядку.

Якщо нижній — речовий — маркер утворює візуально відкриті орієнтири міграції, то верхній — екзистенційний — накреслює незримі перспективи мандрів. При цьому вихідним пунктом проведення маршруту руху є безгрунтярство і порожнеча. Перебуваючи в ілюзорному Амстердамі відсутній брат, що «... здатен був до останнього чіплятись за порожню землю» [4, с. 89] — саме втілення порожнечі, втілення цілком відповідне предмету думок, тому, чого наче б то й не існує, але що явно й невидимо присутнє в свідомості та визначає існування героїв роману. Герман — джерело розгорнутих і просторових рефлексій, наче б то замкнених в ідіомі «вічного повернення»: «Дивно, усе ніби повторювалось, поверталось назад — назад в нікуди, назад в порожнечу» [4, с. 120]. Наприклад, ті, хто мешкає у поселенні газовиків, знаходяться на забутій і наче втраченій території; вони — ожилі тіні пустоти, що знаходяться в глибокому анабіозі, в нірвані. Навіть газ, який розвідується ними безперспективно, уявляється чуттєвим, майже ірреальним середовищем, що заповнює «порожнини й прогалини» і пронизує всі неймовірні кордони та перешкоди — від «підземних річищ» до горла й піднебесся, не даючи розростатись пустотам і зберігаючи «крихку рівновагу, що існує навколо нас» [4, с. 121]. У такому контексті природній матеріал уключається у філософему міграції й наділяється властивостями вічного руху як способу подолання і можливості заміщення пустоти. Показово, що ідея заміщення, зміни й заповнення порожнечі простору розгортається в стилістиці нашарування як особливого роду символічних аплікацій — коли предмети й цінності одних часів зникаючи і звільняючи місце, залишають слід, який заповнюють іншою, значно актуальнішою атрибутикою: «... у центрі над сценою чітко проступав обрис Володимира Ілліча <...>. На місці профілю тепер висіло розп'яття» [4, с. 243]. Мотив порожнього місця, який заповнюється наче самим духом часу, пронизує всю міграційну рецепцію твору. Не випадково, в аспекті життя як зібрання вигаданих речей і в тотальній матеріалізації усього й всіх, навіть місто, яке колись називалось Ворошиловградом, набуває свого нового, онтологічного статусу, розгорнутого в міфологемі землі обітованої й царства небесного: «... по той бік рожевої порожнечі, чітко проступали в повітрі легкі й оманливі брами небесного Ворошиловграда» [4, с. 191]. Утім, це місто, як зауважує Т. Гундорова, ще з самого початку було поселенням переселенців і тому «... у порожнечі, символізованій Ворошиловградом у романі С. Жадана, відбувається постійна міграція народів» [3]. Тим дивовижніше прагнення героїв роману триматися попри все «за цю свою порожнечу» [4, с. 300], у її здавалось би алогічній, магічній привабливості, якби не постійні акцентовані аналогії з небесним Єрусалимом — осередям Абсолюту. А в цьому ракурсі поняття порожнечі набуває ознак релігійно-містичних категорій, які співвідносяться з уявленнями про ідеальний світоустрій, що і визначає екзистенційний образ світу як міграції, в якому відмічається й велике переселення народів, і перехід/переліт тварин, змій, павуків, пташок через кордон, і просочування води чи проростання коренів в іншу країну, і навіть перебіг тіней на незвідані території.

Проте реальність міграційних метаморфоз у найбільшій мірі позначилась у просторі цитатій пам'яті й сну. Адже автор, «... далекий від того, аби виступати проти кордонів» [5, с. 39], як проти тоталітаризму чи корупції, залишає собі пам'ять як зібрання речей і людей, як квінтесенцію сімейної міфології, що дає можливість «... переповідати <...> щось сокровенне й анекдотичне, позбавлене будь-якого сенсу й захищене від тліну й забуття. Моя пам'ять не потребує точності, вона потребує пристрасті й вогню, який спалахує між планетами <...>

освітлюючи наші сновидіння» [5, с. 39]. Сон як трансформація дивом витісненого з глибин пам'яті — ось, основний, на нашу думку, центральний код міграційних інтенцій роману. Можна сказати, що простір сну — можливо єдине реальне, співвідносне з простором порожнечі, що заповнює пустоту, адже «Все, що ти бачиш уві сні <...> все кружляє над тобою, ніби зірки навколо порожнечі» [4, с. 318]. Так — в опозиції Сон / Всесвіт (зоряне небо) / Пустота утворюється об'єм, в якому дійсність постійних перетворень, миттєвих становлень і змін підносить людину до масштабів світу — без кордонів, меж, перешкод, але де все змінюється, все наче б то мігрує.

Отже, охоплена сном і небом, людина в романі «Ворошиловград» стає частиною і тілом космосу — «З зоряного неба зроблено твою голову» [4, с. 318]. Занурення в макросвіт дозволяє ретранслювати знання сакрального порядку, показує «шлях із цієї пустки» і виводить «до всіх тих, хто колись нас залишив» [4, с. 319]. Це в С. Жадана як повернення додому, як надбання Вітчизни, спасіння й безсмертя, в безкінечності якого проявляються межі й окреслюються кордони, ділянки яких розпізнаються за певними речовими й екзистенційними ознаками — особливого гатунку міграційними маркерами. Окреслені проблеми не вичерпуються однією статтею і мають перспективу для подальшого вивчення.

Література:

1. Андрусів С. Герой сучасної української прози: випробовування Європою // Волинь філологічна : текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті : Зб. наук. пр. Вип. 6 : у 2-х ч. — Ч. I. / [упоряд. Л. К. Оляндер]. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. — С. 125—131.
2. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
3. Гундорова Т. Ворошиловград і порожнеча / Тамара Гундорова // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litakcent.com/2011/02/08/voroshylovhrad-i-porozhnecha/>
4. Жадан С. Ворошиловград : [роман] / С. В. Жадан. — Харків : Фоліо, 2010. — 442 с.
5. Жадан С. Immigrant song / Сергій Жадан // Критика. — 2010. — Ч. 9—10 — С. 35—39.
6. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Мишель Фуко. — М. : Ad Marginem, 1999. — 479 с.

The Sweet Taste of Homeland:

Migration Markers in the Novel «Voroshylvhrad» by Serhii Zhadan

In the article the migration markers and forms of their creative representation in the novel «Voroshylvhrad» by S. Zhadan are considered. Special attention is given to the peculiarities of the chronotope, the functions of the things as markers of the travel and the notion of emptiness which correlates with religious and mystic categories in the novel and determines the existential image of the world as migration.

УДК 82.09:111

Нина Захарчук (Одесса)

ПРОБЛЕМА СИМУЛЯКРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЛЮБКО ДЕРЕША «АРХЕ»

Литература постмодернизма вызывает множество вопросов в среде, как литературоведов, так и просто читателей, но эти вопросы, как и само понятие постмодернизма, многогранны и относительны. Это своеобразная антисистема, наполненная амбивалентностью высказываний, отрицания проторенных путей понимания-восприятия текста в произведении и произведения в тексте, поскольку идет речь о конституировании мира как текста, в которой идеи, высказываемые автором и героями, амбивалентны, то есть путь к сознанию лежит через пустоту, отрицание,